

אם אין תמונות, יהיו מילים

תמר קטקו

דויד גרוסמן: **אתי החיים משחק הרבה**. הספריה החדשה. 273 עמודים

יש זרעים שדי להם בגרגיר אדמה אחד כדי לנכוט [...] הסתבר שגרגיר אדמה יכול להספיק לשניים, אם הם מספיק נואשים [...] ובינתיים באו דברים ומילאו את חיי. לקטנה קראנו נינה. היא בת חמש וחצי. היא גרגר האדמה שלי. שלנו (עמ', 24, 271).

בספרו **אתי החיים משחק הרבה** יוצר דויד גרוסמן "מרובע ברמודה" מארבע דמויות שכותבות ומוחקות זו את זו ברזומנית; מתעדות וגונזות, מצלמות ומנפצות הבזקי זיכרון מתוך כמיהה לאלבום משפחתי. כלולייניות על חבל דק של האשמות הן שבות ומתרפקות זו על זו בחרדה קיומית, אך באותה עוצמה מקפידות להיחלץ באימה חייתית כמעט מסיכוי של מגע ואהבה כדי לשוב וללכוד עצמן באזיקי הזרות והנטישה. לכאורה, מדובר במפגש טעון, מורכב ומטלטל בין שלוש נשים נוטשות וננטשות, יתומות מבחירה, שאימהות אינה עדיפותן הראשונה. גם לא השנייה, אם בכלל. ויש גם גבר, יתום שהוא על תקן סטאז'ר נצחי: בן, אהוב, אבא וצלם. בצעדי טנגו של תשוקה למגע ודחייתה על הסף, תוך מאבק תמידי בין רציונליות אבסולוטית חסרת סנטימנטים לבין כוח שיפוטי ושרידי חמלה אנושיים יוצר דויד גרוסמן, להם ולנו, סרט עוצר נשימה. אוצר נשמה.

הספר מבוסס על סיפורה האמיתי של אווה פאניץ־נהיר, שעלתה ארצה ובנתה את חייה מחדש, לפחות ניסתה. היא נפטרה בקיבוץ שער העמקים והיא בת 97. מתוך ההיכרות הקרובה שלה עם גרוסמן ובעידודה הלך ונרקם הסיפור שכולל

מרכיבים רבים מחייה הסוערים והבלתי פתורים. כמו בספריו הקודמים, ובזכות כישורנו להפיח צבע ב"שחור לבן אפור" של המתים, גם כאן לפנינו סיפור שמחברו משכיל לתת בו קול לשתיקותיו, מרחבי שמיים ותהומות נוף, כדי להדהר את זעקותיהם של גיבוריו.

לפנינו סיפור הנשען על מפגש של שלוש נשים איתנות־טבע: נרה (היא אווה), בתה נינה, ונכדתה גילי, ועל גבר אחד, רפי, אוהבה הבלתי נלאה של נינה ואבי בתם היחידה גילי, שבשלב מוקדם בעלילה "אומץ" על ידי ורה לבן אחרי שנישאה לאביו, טוביה. היתום הזה, רפי, עורר בה תחושות אימהיות, ובאמצעותן ביקשה לכפר על החטא שחטאה בויותר על יתומה אחרת, בתה עצמה ובשרה. כשנרה הגיעה עם נינה לקיבוץ הכירו לה את טוביה האלמן. בנו רפי, שבשום אופן לא רצה לקבל את נרה כתחליף לאמו, על אף כל ניסיונותיה, הפך להיות בנה החורג, בכורח נישואי אביו. כך נעשו לכאורה רפי ונינה אח ואחות, אך הכישלון המיידני של ההגדרה ההזויה הזו הומר עד מהרה כמכת שבר ענן. כן! הוא רצה בנינה, אך לא כאחות, אלא כאהובה שעמה יגשים את חלומותיו הארוטיים. בערה בו כמיהה לתת לה את חייו במקום אלה שנגזלו ממנה, להשיב לה את ההבעות שנעלמו מפניה. במשיכה חסרת מעצורים ניסה להצילה מדמותה הכבויה, הכלואה והצמאה כחלוק, אבן שמחפש נהר.

הנה תמצית הסיפור: נרה נולדה בין שתי מלחמות העולם בבית יהודי בורגני ביוגוסלביה, ובהיותה בת 17 פגשה קצין סרבי לא יהודי חסר אמצעים, שלחם נגד הנאצים ותמך בסוציאליזם כעקרון חיים. היא התאהבה בו ובנאמנות האידאולוגית שלו לחירות לאומית, נישאה לו, ובכך הצטרפה לשורות המחתרת של טיטו שלחמה בנאצים, ותמכה בהתחלה בקומוניסטים. לימים נולדה בתם נינה. טיטו, מנהיגה הרודני של יוגוסלביה, סירב להפוך את יוגוסלביה למדינת חסות סובייטית, ובשנת 1948 החליט להתנתק מהתלות בקומוניזם הסטליניסטי. באמצעי טרור ובצעדי עריצות שנקט לשם כך הורה לעצור כל מי שנחשד בהמשך נאמנותו לברית המועצות ולסטלין. העצורים נכלאו במחנה מאסר באי גולי אוטוק שבים האדריאטי מול חופי קרואטיה. נשלחו לשם אלפי גברים ונשים שהואשמו בכגידה בטיטו, עונו והוחזקו בתנאים לא אנושיים כדי שיוודו באשמתם ו"יתחנכו מחדש". גם נרה נכלאה שם אחרי שבעלה נעצר באשמת בגידה ושם קץ לחייו. מה שקורה מכאן והלאה מסמן את כיוון העלילה עד לסגירת המעגלים שבסופה. גרוסמן בונה רומן

תיעודי ללא היסטוריה, מצלם סרט של מילים, מנציח רגשות המחפשים לב, ונוגע בפנים – שמחפשות הבעה.

ככל שנשאבים פנימה לנבכי הספר, כך הולכת ומיטשטשת שאלת הדמות המרכזית שבו. של מי הסרט הזה, שבה וצצה הסוגיה הזו כמה פעמים לאורך ההתרחשויות. ממבט ראשון, נראה היא גיבורת הסיפור: ממנה הכול התחיל, לתוכה מתנקז ועליה ננעל. אך אולי אין זה מדויק. המחבר מציע לנו פרטיטורה רבודה מדי של תווים ומקצבים שמאפשרת לקוראים לבחור גיבורה או גיבור שמתאים לעיבוד מוזיקלי כמעט אישי. זו יכולת נדירה, התעלות ספרותית של יוצר כמו גרוסמן, שמסוגל להשתמש במילים כבתווים. להשיב חיים למי שכבר נפרדו מהם, בשפה משתקפת ואמינה כצליל, אך בעברית משובשת, שרק דרכה, ובהגייה זרה, הוא מגיע לשיא דיוקה. מהראי השבור, מהשיבוש הזה, מהתשליל הטובע, הוא שולה תמונות חיות. בצבע.

היה, למשל, העניין של החיים שהיו לה מתחת לשמיכה. שעות ארוכות, חצאי ימים שכבה מתחת לשמיכה וסיפרה סיפורים והציגה הצגות. היא לא דיברה שם עברית. הייתה שם שפה אחרת. שפה שהתקיימה רק מתחת לשמיכה [...] אבל ערב אחד הורמה מעליה השמיכה בבת אחת, ואבא עמד שם נרעש ואמר לה שהיא דיברה סרבו-קרואטית, משפטים שלמים (עמ' 45).

כך הופכת גם נינה לגיבורה נוכחת-נפקדת הן בחייה של אמה וְהן בחייה של בתה גילי. גילי, דור שלישי, שרוצה לצלם סרט על סבתה ועל אמה, מנסה לפתוח את כל החלונות, לפרוץ את החומות, לחלץ את עצמה מהכלא הקודר והסמיך שלתוכו נולדה ושהוא אינו מאפשר לה, למשפחתה, לנשום. מאסר עולם שכנראה חוסם ומאיים לגזול ממנה, גם ממנה, הגשמה אימהית נורמלית. סיפור שאין בו מחילה, ולא סליחה, ואין הרהורי חרטה. נינה היא ילדה שהוריה נעלמו באבחת סכין, כשאמה ויתרה עליה למען השמירה על טוהר שמו של אביה; העדיפה לשמר את נאמנותה כאהובתו, אשת סודו וחברתו. וגילי, כמעט כסימטריה, היא ילדה שאמה, נינה, זנחה אותה ואת אביה, רפי, כשהעדיפה להתמכר לשידים שניהלו אותה ואת גופה ובחרה להישאר "ספינקס", רק לא להיות בת, רעיה ואם. לא להיות אימא של גילי – היחידה שמצליחה להתגבר על הקללה.

אבל עכשיו הוא רוצה ילד. כבר די הרבה זמן הוא רוצה [...] ואני לא יכולה, לא מסוגלת ילד אני. ארורת ילד [...] בשתי ידיים אני מנתקת אותה ממני. שלא תעזי, אני אומרת לה בנועם ובשקט ישר לאוזן שלה הרכה כמו עלעל, מוזר, כמו אוזן של ילדה; שלא תעזי יותר לגעת בי, הבנת אותי? את הצ'אנס שלך לגעת בי הפסדת כשהייתי בת שלושה וחצי ואין מועד ב' לאימהות (עמ' 82, 86).

גילי לומדת מאביה רפי את רוזי הצילום והבימוי, את ההתמסרות הטוטלית למעשה התייעוד בכתב ודרך עדשת המצלמה. הוא התחיל להסריט את החיים שלו עם נינה, הבין שיש כאן סיפור גדול מהחיים, אך ייאשו ותסכולו מחוסר היכולת שלו להחזיק בה, באהובתו שכה השתוקק להשיב לה את ההבעות, ניקזו ממנו את כל הבערה האמנותית – זו שצלם אמיתי לא יכול בלעדיה. גילי למדה ממנו בעיקר איך לתפוס רגעים חד-פעמיים בשיחות ובמפגשים עם נרה ועם נינה. לכתוב או לצלם, רק לא להפסיד משהו. לתפוס את המומנטום בפיקסלים איטיים. היא לומדת לדבר בשלוש שפות: זו המשובשת של נרה סבתה, האילמת של נינה אמה, ושל עצמה – הישירה, היחפה.

די גילי, הסרט הוא לא עלי, הוא על נרה, כל הזמן תזכרי. אבל אני כבר התחלתי לחשוב אחרת. הוא על כולנו, אמרתי לאבא שלי [...] איש לא יינצל. וחשבתי שזה יהיה סרט אסונות קלאסי, רק שאצלנו זה אסון בסלואו מושן שלמדנו לחיות אתו והוא אוכל לנו מכף היד [...] לכולנו נעשה קל יותר כשהמצלמה עוצמת עין [...] נרה נשנקת. עוויתות של הקאה. מפחיד. רפי מעיף מבטים לחוצים מעבר לכתף, אבל מתופף לי עם היד להמשיך לצלם. צלמים לא עומדים ב'התקווה' (עמ' 89, 122, 128).

ארבעתם יוצאים למסע שורשים לאי גולי אוטוק – שם כור ההיתוך, בית היוצר של טרגדיה אפית שאת סופה מנסה גילי לשנות באמצעות סרט תיעודי. היא רוצה לכתוב את הסיפור הזה, להשלים את החסר ויהי מה, ולהיות זו שתקבע מה יהיה סופו. בעידודה של אביה, המנטור הקולנועי שלה, הגשר שלה, שבאמצעותו היא חוצה לגדותיהן של סבתה ואמה (אימהות של אף אחת) כדי לחשוף עוד חלקים בפאזל המשובש של חייהן, היא קופצת ראש למצולותיו. לקרקעית חייה שלה. גרוסמן דוחס את ארבעתם במכונית. רפי אוחו בהגה. גילי לידו, נרה מאחור עם

נינה. גם מתודולוגית זה מתאים: השתיים נותרו מאחור, רפי וגילי מנסים להמשיך קדימה. לא מפסיקים לרגע לחפש את הדרך להגיע אל היעד, גם כנגד כל הסיכויים. המצלמה פועלת. היד רושמת. גם בסערת גשם וערפילי סופה דוהרת המכונית הישנה הזו אחורה, במנהרות הזמן של ורה ושל נינה.

בצפיפות מאולצת, בצמידות דבוקה כמעט בכוח, מנסה גרוסמן להכריח אותן לגעת ואולי בטעות משהי תירדם ותשמוט את ראשה על כתף רעותה. כך מגיעות ארבע נפשות מטולטלות, אמיצות אך מבוהלות כ"ציפור בכף יד", לזירת הפשע. לאי-הוודוויים. לאי-הוודאות. אז, במבטים נוקבים, מתבהר, לפתע, המושג "אש זרה". איך מחלצים אמת פוצעת מאם שמודה בזקיפות קומה שוויתרה על בתה בת השש וחצי כדי לשמור על טוהר שמו של אביה, האיש האהוב שלה, במחיר התעללות ואיומי מוות, כשברור לה שהיא חורצת את דינה של ילדתה. לעד. בנינה רואה גרוסמן לא רק קורבן מציאות אלא החמצה של חיים שלמים. של אדם. ההתמכרות האובססיבית שלה לאחרים ש"ירצו אותה" כל הזמן, ושהיא זו שתבחר את ה"זנאים המתחלפים" שלה כדי להגביה את מעופה, ולהיות הכי רחוקה מאהבה – מאהבתו של רפי, ומגילי בתה היחידה, מחדדים שוב ושוב את היקף תחושת ה"אין" שבאובדן. את הגעגוע, שהמחבר מפליא להנכיח לאורך כל העלילה.

טוב לי שבכל נשימה שלי אני נמחקת עוד קצת. יש פחות נינה להיות [...] את שייכת, גילי, ויש לך מקום שלך, ויש לך אנשים ויש לך נופים וצבעים של אדמה וריחות ועברית, ויש לך את ורה ורפי [...] אני עלה נידף ברוח. הציפור הזאת שאף פעם לא נוגעת באדמה? ברח לי השם שלה (עמ' 172).

גרוסמן מצליח לזהות תדרים של אנשים שרוצים לצרוח ולזעזע את אמות הסיפים של העולם ולהקשיב להם. להשמיע אותם. לשרטט קווים חדים לעקמומיותם. יודע לצייר מחיקות, להלחין מנגינות אילמות, וגם יודע שאי אפשר באמת לעשות תיקון לגורל. כמו שרפי וגילי לא הצליחו ליצור סרט על ורה כי נינה, בלי כל הודעה מוקדמת, השליכה את קלטות הצילום וניפצה אותן למרגלות הצוק. היא כמעט הצטרפה לרסיסייהם שהתפזרו בקצף הגלים שהיכו בו, לולא זינקו אליה רפי וגילי ומשכחה אליהם. אבל הוא יודע שאפשר לעלעל בעבר, בתהום הפצע, ולספר אותו. לכתוב מה שקשה לצלם, לחוות... לסלוח. לחזור לנקודת האל-חזור בשפה משובשת. ככל הנראה, גם עם דויד גרוסמן, ולא רק עם גיבורי ספריו, החיים

”משחק הרבה”, ואולי בשל כך החליט להשקות את הגרגר של גילי ולהגשים לה (בספר) את הסרט האבוד וה”מרובע” הזה.

זאת המתנה הכי גדולה שקבלתי ממישהו בחיים [...] כבר שירדנו מההר, מבוהלים ונאחזים זה בזה, ידעתי שלא אסכים שכל מה שהיה לנו במסע הזה ירד למצולות. אחר כך, במשך שנים, בכל פעם ששקעתי באבל על הסרט שלי שאבד, הייתי אומרת לעצמי, אם אין תמונות, יהיו מילים (עמ' 270).